

N
Noblesse
Oblige

Серыя «Noblesse Oblige»

КНУТ ГАМСУН

ГОЛАД

Збор твораў

Пераклад з нарвежскай

Мінск
Выдавец А. М. Янушкевіч
2017

УДК 821.113.5-31
ББК 84 (4Нор)-44
Г18

Серыя заснавана ў 2017 годзе

Рэдактар серыі Сяргей Макарэвіч

Пераклад з нарвежскай

Лявона Баршчэўскага і Лідыі Ёхансэн паводле выданняў:

Knut Hamsun. Sult. Oslo: Gyldendal norsk forlag, 2009.

Knut Hamsun. Pan. Oslo: Gyldendal norsk forlag, 2009.

Knut Hamsun. Victoria. Oslo: Gyldendal norsk forlag, 2009.

У афармленні вокладкі выкарыстаны фрагмент карціны
Пітэра Брэйгеля-старэйшага «Трыумф смерці» (1562 г.)

Гамсун, К.

Г18 Голад : збор твораў / Кнут Гамсун ; пер. з нарв. Лявона Баршчэўскага, Лідыі Ёхансэн. — Мінск : А. М. Янушкевіч, 2017. — 364 с. — (Серыя «Noblesse Oblige»).
ISBN 978-985-7165-10-0.

У кнігу знакамітага нарвежскага пісьменніка, лаўрэата Нобелеўскай прэміі 1920 года Кнута Гамсуна (1859–1952) увайшлі тры сусветна вядомыя раманы. «Голад» — гісторыя маладога валацугі, чья свядомасць спазнае страшэнную метамарфозу ад галоднага існавання. Гэты наватарскі твор прынёс аўтару еўрапейскую вядомасць. «Пан» — лірычны аповед пра веліч прыроды і трагедыю неўзаемнага кахання, у якім спалучыліся скандынаўскія сентыментальнасць і нянавісць, дзівацтвы і пакуты, а фонам з’яўляецца суровая прыгажосць паўночнага ўзбярэжжа. «Вікторыя» — праніклівы раман пра чулівае і пшчотнае каханне, якое суправаджаюць гонар і годнасць, хвароба і смерць...

УДК 821.113.5-31
ББК 84 (4Нор)-44

ISBN 978-985-7165-10-0

© Баршчэўскі Л.П., Ёхансэн Л., пераклад на беларускую мову, 2016
© Выданне на беларускай мове, афармленне.
Выдавец А.М. Янушкевіч, 2017

Голад

Раман

Сцэна першая

Было тое ў часы майго першага галадавання і бадзяння па Хрысціянні — гэтым дзіўным горадзе, што на кожным пакідае свой адбітак...

Я ляжаў і не спаў на сваім паддашку, чуў, як гадзіннік пада мною прабіў шэсць разоў. Ужо ладна развіднела, і людзі пачалі хадзіць сюды-туды па сходах. Паблізу дзвярэй у маю каморку, наўсуцэль абклееную старымі нумарамі газеты «Моргенбладэ», я мог без цяжасцяў прачытаць абвестку дырэктара партовага маяка, а крыху лявей — рэкламу свежага хлеба з пякарні Фабіяна Ольсэна.

Расплюшчыўшы вочы, я паводле старой завяздэнкі пачаў думаць, ці мяне ў гэты дзень можа чакаць хоць штосьці прыемнае. Апошнім часам усё ў мяне ішло абы-як, і я мусіў насіць свае рэчы адну за адною ў ламбард «да дзядзькі». Я быў раздражнёны і лёгка губляў кантроль над сабою, а пару разоў нават мусіў застацца на цэлы дзень у ложку: у мяне моцна круцілася ў галаве. Толькі зрэдзьчас мне шэнціла атрымаць якія пяць крон за артыкул, надрукаваны ў той ці іншай газеце.

Дзень усё больш убіраўся ў сілу, і ў мяне ўжо лёгка атрымлівалася чытаць абвесткі на самым нізе дзвярэй — нават самыя здзекліва-драбнютка літаркі: «Бялізна для нябожчыкаў ад панны Андэрсэн, праваруч ад брамы». Гэта займала маю ўвагу досыць доўга, аж пакуль я не пачуў, што гадзіннік пада мною прабіў восем разоў, і ўжо тады я ўстаў ды апрануўся.

Я расчыніў акно і выглянуў на двор. Я добра бачыў вяроўку ад бялізны і кавалак пустой прасторы; далей можна было ўгледзець чорную пляму рэштак згарэлай кузні, расчысткай якіх займалася некалькі рабочых. Абапёршыся локцямі аб падаконне, я выглянуў на двор. Дзень, відавочна, меўся быць ясны. На дварэ ўжо стаяла восень — цудоўная халаднаватая пара

года, калі ўсё мяняе свае колеры і прамінае. Вулічная гамана, што ўжо добра-такі была чутна, пацягнула мяне з пустога пакоя, падлога ў якім, вельмі падобная да вільготнай, вусцішнай дамавіны, зыбалася, колькі разоў па ёй ні ступі. У гэтым пакоі не было ані сур'ёзнага замка, ані печкі, звычайна я клаў нанач шкарпэткі пад сябе, каб яны да раніцы хоць крыху падсохлі. Адзінай рэччу, што стварала мне тут хоць нейкую прыемнасць, было маленькае старое крэсла-качалка, на якім я драмаў вечарамі ў роздуме пра самыя розныя рэчы. Калі на дварэ дзьмуў моцны вецер, а брама стаяла адчыненая, цераз падлогу і сцены даносіўся дзіўнаваты посвіст, а на газеце, што вісела ўнізе на дзвярах, з'яўляліся разрывы велічыняю не менш як з далонь.

Я ўстаў з месца і падышоў памацаць скрутак у куце пакоя, спадзеючыся знайсці ў ім што-небудзь, каб з'есці на сняданак, але ў скрутку анічога не было, і я вярнуўся да акна.

Бог ведае, падумаў я сабе, ці мне хоць калі-кольвечы шанцуе ў пошуках сталага занятку! Мне гэтулькі разоў адмаўлялі ці давалі палавіністыя абяцанкі, а то і казалі наўпрост «не», столькі было выгадаваных і марных спадзяванняў, новых спробаў, якія не мелі аніякага выніку, — усё гэта конча пазбавіла мяне ўсялякае адвагі. Апошнім часам я дамагаўся пасады інкасатара, але з гэтым запазніўся і, акрамя таго, не меў чым сплаціць пяцьдзясят крон закладу. Увесь час узнікалі нейкія перашкоды. Я спрабаваў таксама ўладкавацца ў пажарную ахову. Паўсотні мужчын стаяла ў вестыбюлі і напінала грудзі, каб стварыць уражанне велізарнай фізічнай сілы і мужнасці. Упаўнаважаны службовец учыніў агляд прэтэндэнтаў: абмацваў іх цягліцы і задаваў розныя пытанні; ён прайшоў паўз мяне, паківаўшы галавою і сказаўшы, што я не прыдатны да гэтае службы, бо нашу акулераў. Я прыйшоў яшчэ раз, ужо без акулераў, стаяў там, насупіўшы бровы, імкнуўся ўдаваць, што мае вочы маюць зрок, востры, як нож, службовец ізноў прайшоў паўз мяне, адно толькі ўсміхнуўся, відавочна, угледзеўшы знаёмага. Горш за ўсё было іншае: мая вопратка зрабілася за ўвесь гэты час такой паношанай, што я ўжо анідзе не мог выглядаць прыстойным чалавекам.

Як жа аднастайна і нязменна плыў мой час! Урэшце я застаўся без нічога: у мяне не было нават грэбеня, нават кніжкі,

за якой я мог бы забыцца на свае турботы. Усё лета я выходзіў на розныя могількі або ў Замкавы парк, дзе сяду і пісаў артыкулы ў газеты, слупок за слупком, пра самыя разнастайныя рэчы, дзіўныя вынаходніцтвы, прыдумкі, навароты майго неспакойнага розуму; у распачы я, бывала, звяртаўся да вельмі далёкіх мне тэмаў, што забірала ў мяне доўгія гадзіны высілкаў, але гэтых рэчаў потым ніхто не прымаў. Скончыўшы з адным артыкулам, я браўся за наступны, каб не аказацца ў дэпрэсіі пасля чарговай адмовы рэдактара, я ўгаворваў сябе, што некалі свайго ўсё ж дамагуся. І праўда, здаралася, што мне шэнціла, і я атрымліваў пяць крон за паўдзённую працу.

Я зноў адышоўся ад акна, зачарпнуў крыху вады з мядніцы і пырснуў ёю на зацёртыя калені сваіх штаноў, каб надаць ім хоць крыху навейшы выгляд. Зрабіўшы гэта, я, як звычайна, засунуў паперу і аловак у кішэню і рушыў да выхаду. Каб не прыцягваць увагі гаспадыні дома, я ціхенька саслізнуў уніз па сходах: прайшло ўжо колькі дзён, як я павінен быў заплаціць за кватараванне, а грошай ужо не было.

На гадзінніку была дзвятая. Грукат павозак, людская гамана запаўнялі паветра: гэта быў гучны ранішні хор, у які таксама ўпляталіся крокі пешаходаў, ляскатанне рамізнічкіх пугаў. Уся гэтая несціханая гамана тут жа мяне ажывіла, і я крыху павесялеў. У мяне было ў галаве нешта зусім іншае, як проста прайсціся па свежым паветры. Чым тое паветра магло дапамагчы маім лёгкім? Я ж быў дужы, нібы волат, і мог адным плячом спыніць цэлую павозку. Мяне ахапіла радаснае, дзіўнаватае адчуванне поўнай бесклапотнасці. Я разглядаў людзей, якія праходзілі паўз мяне і паўз якіх праходзіў я, чытаў плакаты на сценах будынкаў, уражваўся ад нечага позірку, знянацку кінутага з трамвая, што праязджаў побач, дазваляў уздзеянчаць на мяне кожнай драбніцы, што траплялася па дарозе, каб неўзабаве знікнуць з віду...

Ах, калі б у гэткі пагодны дзяснёк чалавеку было што з'есці! Уражанне ад вясёлага ранку авалодала мною, я адчуў велізарнае задавальненне і неяк сам сабою пачаў напяваць нешта пад нос. Каля разнічкай крамы стаяла кабета з кошыкам, вытаргоўваючы сабе кілбас на абед; калі я праходзіў каля яе, яна зірнула мне проста ў вочы. Спераду ў яе ў роце тырчаў

адзін-адзіны зуб. Апошнія дні зрабілі мяне знерваным і моцна ўразлівым, таму твар кабеты выклікаў у мяне агіду: той вялікі жоўты зуб вытыркаўся са сківіцы, не раўнуючы як той мезенец, а позірк, якім яна мяне акінула, зірнуўшы ў мой бок, значыў толькі адное — кілбасы. Я імгненна страціў апетыт, і мяне ледзьве не пацягнула на ваніты. Дайшоўшы да базарчыкаў, я напіўся халоднай вады са студні, а потым зірнуў уга-ру: на вежы царквы Збаўцы была дзясятая.

Я без усялякай мэты рушыў далей, ні з таго ні з сяго прыпыніўся на рагу вуліцы, а потым ад няма чаго рабіць завярнуў у бакавы завулак. Мяне, бесклапотнага, як бы несла хваляю, ускалыханаю вясёлым ранкам, разам са шчасным людям; паветра было празрыстым і светлым, а майго гумору нішто не зацяняла.

Цягам дзесяці хвілін я ішоў услед за кульгавым мужчынам, які пружыўся ўсім сваім целам наперад. У яго ў руцэ быў нейкі клунак, ён намагаўся ісці як мага хутчэй. Я чуў, як ён засопя ад напругі, і мне прыйшло ў галаву, што я мог бы дапамагчы яму паднесці той клунак. На вуліцы Грэнсэн я спаткаў Ханса Паўлі, які павітаўся са мною і заспяшаўся далей. Куды ж ён гэтак ляцеў? Я ж не збіраўся прасіць у яго пазычыць якую крону і меў намер праз пару дзён вярнуць пазычаную колькі тыдняў таму коўдру. Як толькі я выкараскаюся з галечы, я больш не дазволю сабе пазычаць у каго-кольвечы коўдру, можа, нават сёння я сяду пісаць артыкул пра злачынствы будучыні або пра свабоду волі... што-небудзь, вартае чытання, за што я змагу атрымаць сама меней дзесяць крон... Думка пра будучы артыкул надала мяне такога запалу, што я гатовы быў тут жа ўзяцца за яго, карыстаючыся тым, што мая галава перапоўненая рознымі ідэямі; мне трэба было знайсці добрае месцейка ў Замкавым парку і пісаць, не спыняючыся, аж пакуль я не скончу гэты артыкул.

Але той кульгавы чалавек чыкільгаў і чыкільгаў перада мною: нязграбныя рухі гэтага калекі пачалі ўсё болей цвяліць мяне. Мне ўжо здавалася, што гэтай вандроўцы не будзе канца: можа, ён ішоў туды, куды і я, то значыць, я ўвесь час мусіў трымаць яго перад вачыма. Раздражнёнаму, мне здавалася, што ён свядома спыняецца на кожным скрыжаванні і гля-

дзіць, куды я збіраюся ісці далей, а потым бярэцца зручней за свой клунак і налягае на хаду, каб не даць абагнаць сябе. Я іду і гляджу на гэтую вартую жалю істоту, і злосць усё больш і больш ахоплівае мяне, я адчуваю, што ўсе вабноты свежага і гожага ранку пачынаюць знікаць і ператварацца ў брыдоту. Гэты чалавек выглядаў як вялікая жамыра з пашкоджанай лапкаю, што гвалтам імкнецца ўзбіцца на нейкі шлях у свеце і заняць увесь дарэшты ходнік. Выйшаўшы на самае высокае месца, я ўжо не хацеў пагаджацца з гэтым станам рэчаў: я спыніўся каля вітрыны і хацеў перачакаць, каб ён адышоўся як мага далей. Але калі я рушыў далей, я зноўку ўбачыў кульгавага мужчыну проста перад сабою, бо ён таксама, аказваецца, тады стаяў як укапаны. Я інстынктыўна зрабіў тры-чатыры хуткія крокі наперад, дагнаў яго і моцна штурхнуў у плячо.

Ён тут жа спыніўся. Нейкую хвілю мы стаялі, утаропіўшыся адзін у аднаго.

— Адзін шылінг на малако! — прамовіў ён нарэшце, пахіліўшы галаву ўбок.

Вось я дык трапіў! Я пачаў шукаць у сябе у кішэнях, а потым сказаў яму:

— На малако... гм... ну добра... Цяпер неяк цяжкавата з га-тоўкаю, да таго ж я не ведаю, ці гэта вам так пільна патрэбна.

— Я з учарашняга дня, як пайшоў з Драмена, анічога не меў у роце, — сказаў чалавек, — у мяне няма аніводнага эрэ, і працы ніякай я так і не здолеў знайсці.

— Вы, відаць, рамеснік?

— Ага, ігольшчык.

— Як-як?

— Игольшчык. Але ж я ўмею і боты шыць.

— Ну, дык так бы і сказалі, — прамовіў я. — Пачакайце тут хвіліну-другую. Я пашукаю вам грошай, колькі эрэ.

Я падбегам паляцеў па Пілестрэдэт, дзе, як мне было вядома, на другім паверсе жыве чалавек, які браў рэчы пад заклад; зрэшты, я ў яго раней ніколі не бываў. Зайшоўшы ў браму, я хуценька зняў камізэльку і, згарнуўшы, сунуў пад паху. Потым рушыў угару сходамі, пастукаў у дзверы. Зрабіўшы лёгкі паклон, я паклаў камізэльку на прылавак.

— Паўтары кроны, — прамовіў ліхвяр.

— Добра, дзякуй, — адказаў я.

Калі б яна не ціснула мне ў баках, я б нізашто з ёю не развітаўся.

Я атрымаў грошы і квіт і пайшоў на ранейшае месца. Задума з камізэлькаю была напраўду дасканалаю: у мяне яшчэ застануцца грошы на добры сняданак, а да вечара я магу скончыць свой трактат пра злачынствы будучыні. У той хвілі жыццё пачало мне здавацца весялейшым, і я заспяшаўся да кульгавага чалавека, каб як найхутчэй яго пазбыцца.

— Вось, калі ласка! — сказаў я, падышоўшы да яго. — Я рады, што вы сама перш звярнуліся да мяне.

Чалавек узяў грошы і пачаў дапытліва разглядаць мяне. Чаго ён так у мяне ўталопіўся? У мяне было ўражанне, што ён уважліва разглядае мае пацёртыя на каленях штаны, і праз яго бессаромнасць нейкая стома навалілася на мяне. Ці гэты тыпус мяркуе, што я і сапраўды гэтакі бедны, як цяпер выглядаю? Хіба я, так бы мовіць, не пачаў пісаць артыкул, за які мне заплацяць дзесяць крон? Зрэшты, наконт будучыні я не турбаваўся: маё жалеза яшчэ плавілася ў печы. І як магло абыходзіць гэтага зусім чужога мне чалавека, што такім пагодным ранкам я як хачу, так і раздаю міласціну? Ягоны выраз твару раззлаваў мяне, і я вырашыў паставіць яго на месца, перш чым пайду прэч. Сцепануўшы плячыма, я сказаў яму:

— Чалавеча, у вас ёсць дрэнная звычка вылуплівацца на калені таго, хто вам дае цэлую крону.

Ён прытуліўся галавою да сцяны і разявіў рот. Яго жабрачыя мазгі ліхаманкава строілі версіі (я гэта выразна бачыў), ён урэшце прыдумаў сабе, што я гэтакім чынам адно хачу пацвяліцца з яго, і вярнуў мне манету.

Я тупнуў нагою і накрычаў на яго, каб ён тут жа браў грошы назад! Ці ён сабе мяркуе, што я проста так узяў на сябе гэтулькі клопату? Хто ведае, можа, я быў яму тую крону вінны... Я згадаў пра адну даўнюю неаддадзеную пазыку, я сказаў, што ён мае тут дачыненне з прыстойным чалавекам, без ніякай заганы. Адным словам, грошы належалі яму... О, няма за што дзякаваць, гэта мне толькі ў радасць! Да пабачэння.

Я пайшоў. Нарэшце мне ўдалося пазбыцца гэтага дакучлівага чалавека, што цягнуў з мяне жылы, і я адчуваў сябе воль-

ным птахам. Я зноў рушыў уніз па Пілестрэдэт, спыніўся перад харчовай крамаю. У вітрыне было поўна розных прадуктаў, я вырашыў зайсці і купіць сабе нешта на дарогу.

— Кавалак сыру і французскую булку! — прамовіў я і кінуў свае паўкроны на прылавак.

— Сыру і булак на ўсе грошы? — спытала з іроніяй у голасе прадаўшчыца, нават не зірнуўшы на мяне.

— На ўсе пяцьдзясят эрэ, на ўсе дарэшты, — адказаў я спакойна.

Я атрымаў тое, што прасіў, пасля як мага больш ветліва сказаў «дзень добры» старой і тлустай жанчыне і скіраваўся найпрост цераз Замкавую гару да парка. Там я знайшоў пустую лаўку і прагна пачаў з'ядаць свой харч. Пайшло мне вельмі добра: мінула нямала часу, калі я апошні раз мог гэтак уволу пад'есці, і цяпер ува мне ўсё мацнела і мацнела адчуванне сытага спакою, якім яно бывае, прыкладам, пасля доўгага плачу. Я зрабіўся зусім адважным, мяне цяпер не задаволіў бы артыкул пра нешта такое простае і зразумелае, як злачынствы будучыні, — да гэтага мог бы дадумацца ці знайсці нешта ў кніжках хто заўгодна. Я адчуў, што здольны на большае, што ўва мне ёсць сіла пераадолець любыя цяжкасці; урэшце я вырашыў напісаць трохчасткавы трактат пра філасофскае пазнанне. Натуральна, што гэта дасць мне нагоду ўшчэнт разбіць некаторыя з вартых жалю Кантавых сафізмаў... Калі, аднак, я, сабраўшыся пісаць, выцягнуў пісьмовыя прылады, выявілася, што ў мяне больш не было алоўка: ён застаўся ў кішэні камізэлькі, пакінутай у ліхвяра.

Божа-божа, як жа ўсё ў мяне пайшло не тым бокам! Я колькі разоў вылаяўся, потым пачаў ліхаманкава хадзіць сюды-туды па сцежцы. Навокал стаяла поўная цішыня, толькі недзе паводдаль, паблізу альтанкі каралевы, нейкія мамкі каталі немаўлят у вазках, а больш нідзе не было відаць нікога. Мяне разбірала зло, і я, як шалёны, лётаў вакол сваёй лаўкі. Як жа недарэчна, што ні кажы, усё паварочвалася! Трэхчасткавы артыкул мог быць не напісаны з тае простае прычыны, што ў мяне ў кішэні не было алоўка за якія дзесяць эрэ! А што, калі вярнуцца на Пілестрэдэт і папрасіць вярнуць мне аловак? Мне яшчэ хопіць часу, каб напісаць вялікую

частку задуманага, перш чым у парку будзе поўна пешаходаў. Ад гэтага трактата пра філасофскае пазнанне шмат што залежала... можа быць, шчасце многіх людзей — хто ведае? Я сказаў сабе, што, напісаўшы яго, я здолею сур'эзна дапамагчы не аднаму маладому чалавеку. Паразважаўшы, я вырашыў не закранаць Канта — гэтую праблему я мог бы абмінуць, незаўважна перавёўшы размову на пытанні часу і прасторы, — але ж за Рэнана, за гэтага старога вясковага папа Рэнана я заступацца не буду... У кожным разе, я мусіў напісаць працу на столькі і столькі калонак тэксту: неаплачанае жытло, пільны позірк гаспадыні дома ўранку, калі я збягаў сходамі паўз яе, даймалі мяне цэлы дзень і нават аднекуль усплывалі ў радасныя хвілі, калі змрочных думак у галаве нібыта і не было. Гэтаму трэба было пакласці канец. Я шпаркімі крокамі выйшаў з парка і пашыбаваў да ліхвяра, у якога застаўся мой аловак.

Спусціўшыся з Замкавай гары, я дагнаў дзвюх дам. Абмінаючы іх, я дакрануўся да рукава сукенкі аднае дамы, я пглядзеў на яе: яна мела паўнаваты, крыху бледны тварык. І раптам яна заліваецца чырванню і робіцца надзвычай прыгожаю — напэўна, пад уражаннем слова, пачутага ад прахожага, а можа, проста ад думкі, што раптоўна прамільгнула ў яе галаве. А ці не таму, што я да яе дакрануўся? Яе высокія грудзі пачалі гожа ўздымацца, гэта доўжылася нейкія хвілі, рука мацней сціснула парасонік. Што з ёю сталася?

Я спыніўся і прапусціў абедзвюх дам зноўку наперад, у мяне на хвілю як бы адняліся ногі, усё падалося мне нейкім надзвычай дзіўным. Я адчуў сябе ўзбуджаным, прытым моцна злеваў на сябе праз гісторыю з алоўкам, да таго ж мне крыху не пайшла яда на галодны страўнік. І раптам дзіўны паварот маіх думак надаў мне дзіўнаватага жадання папужаць тую дамачку і пазлаваць яе сваёй учэпістасцю. Я зноўку даганяю яе, абмінаю, потым гляджу ёй проста ў твар. Стаю, зазіраю ў вочы і прыдумляю сабе нейкае дзіўнае, ніколі не чутае імя, што вымаўляецца як бы послігам: Юлаялі! Калі яна зноў апынаецца амаль што побач, я ёй кажу:

— Паненка, вы згубіце сваю кніжку!

Прамаўляючы гэта, я чуў, як б'ецца маё сэрца.

— Кніжку? — пытаецца яна ў сваёй спадарожніцы. І ідзе далей.

Але злосная ўпартасць не пакідала мяне, і я пайшоў услед за імі. Вядома, у той момант я добра ведаў, што я раблю вар'яцкія рэчы, але быў не ў змозе пераадолець сваіх памкненняў, хваляванне вабіла мяне наперад, прымушала рабіць недарэчныя рухі, і я ўжо не валодаў сабою. Колькі я сабе ні казаў, што раблю як ідыёт, — анічога не дапамагала, і я ўвесь час строіў за спінаю дамы дурнаватыя грымасы, а абагнаўшы яе, гучна кашлянуў. Цяпер я павольна ішоў паперадзе, трымаючыся за некалькі крокаў ад яе, адчуваў яе погляд у сябе на спіне і міжволі апускаў галаву ад сорама, што гэтак брыдка сабе з ёю паводжу. Паступова мною авалодвае дзіўнае адчуванне, што я дзесьці далёка адсюль, у мне нараджаецца цьмянае пачуццё, што не я, а нехта іншы ідзе па гэтых каменных плітах, патупіўшы зрок.

Праз некалькі хвілін, калі дама падышла да кнігарні Пашы, я ўжо стаяў каля першай вітрыны. Я зрабіў крок ёй насустрач і паўтарыў:

— Паненка, вы згубіце сваю кніжку!

— Але якую кніжку? — пытаецца яна спалохана. — Пра якую кніжку ён кажа?

І яна спыняецца. Я злацешна пасміхаюся, бачачы яе збянтэжанасць; разгубленасць у яе вачах захапляе мяне. Ёй аніяк не зразумець той распачы, што рухае мною, у яе няма абсалютна ніякай кніжкі, ніводнага аркуша якой-кольвечы кніжкі, але яна ўсё ж такі нешта шукае ў сваіх кішэнях, глядзіць сабе на рукі, круціць галавою, азіраецца, напружвае свае далікатныя мазгі, спрабуючы зразумець, пра якую гэта кнігу я кажу. Яна то чырванее, то палатнее, адзін выраз твару змяняецца на іншы, я чую, як цяжка яна дышае, і нават гузікі з яе сукенкі глядзяць на мяне, нібы спалоханыя вочы.

— Не зважай ты на яго, — кажа яе спадарожніца і цягне яе за руку. — Бо ён жа п'яны! Хіба ты не бачыш, што гэты чалавек п'яны?

Як ні быў я ў той хвілі далёкі ад самога сябе, цалкам падначалены дзіўным і нябачным сілам, аднак тое, што дзеялася навокал, не магло выслізнуць з-пад маёй увагі. Вось вялікі

рыжы сабака пабег цераз вуліцу да бульвара, а адтуль далей уніз, у бок Тывалі; на ім быў вузкі мельхіёравы аброжак. Крыху далей, на гэтай самай вуліцы, адчынілася акно на другім паверсе, адтуль высунулася пакаёўка і, закасаўшы рукавы, пачала церці звонку шыбіну. Нічога не выпадала з-пад маёй увагі, я быў абсалютна прытомны, розум мой быў ясны, усе ўражанні адбіваліся ў маёй свядомасці дакладна і выразна, нібы яркія ўспышкі святла. У абедзвюх дам, што стаялі перада мною, былі сінія пёры на капелюшах і шатландскія шаўковыя шалікі на шыі. Мне падалося, што яны сёстры.

Яны адышлі прэч, спыніліся каля нотнай крамы Сіслера і пачалі міжсобку размаўляць. Я таксама спыніўся. Потым яны абедзве павярнулі назад, абмінуўшы мяне, завярнулі на Універсітэцкую, а пасля скіраваліся да плошчы Святога Улафа. Я ўвесь час імкнуўся ісці за імі ўслед, наколькі мне гэта ўдавалася. Адзін раз яны абярнуліся, паглядзелі на мяне спалохана і ў той жа час з цікаўнасцю, прытым я ж бачыў, што яны не хмурыліся і твары іх не былі злоснымі. Яны гэтак цярпліва трывалі маю назойлівасць, што я ўрэшце засаромеўся і апусціў вочы долу. Мне не хацелася больш дакучаць ім, і я ўжо адно з пачуццём удзячнасці глядзеў ім услед, чакаючы, што вось зараз яны куды-небудзь зойдуць і знікнуць з маіх вачэй.

Каля вялікага чатырохпавярховага дома пад нумарам два яны абярнуліся яшчэ раз, потым увайшлі туды. Я прытуліўся да газавага ліхтара побач з фантанам і пачаў прыслухоўвацца да іхніх крокаў на сходах: крокі сціхлі на другім паверсе. І вось я адыходжу ад ліхтара, гляджу ўгору на вокны. І тут здзяйсняецца цуд: там, наверх, калышуцца фіранкі, потым акно на вуліцу адчыняецца, адтуль выглядае твар, і яе цудоўныя вочы спыняюцца на мне. «Юлаялі!» — шапчу я і адчуваю, што пачынаю чырванець. Чаму яна не паклікала на дапамогу? Чаму не скінула мне на галаву нейкі вазон з кветкаю або не паслала каго-небудзь прагнаць мяне? Мы абое не рушым з месца і глядзім адно аднаму ў вочы, гэта доўжыцца з хвіліну, думкі мітусяцца на прасторы ад акна да ходніка, але мы не кажам ані слова. Яна адварочваецца, і гэта адгукаецца ў мяне ў душы штуршком, ледзь улоўнымі дрыжыкамі, я бачу яе плячо, потым спіну, і яна знікае ў пакоі.

Знікае павольна, і рух яе пляча — нібы знак мне, усёю сваёю істотай я адчуў гэтае цудоўнае вітанне, і мяне закліснула светлая радасць. Праз нейкую хвілю я павярнуўся і пайшоў уніз па вуліцы.

Я не наважваўся азірнуцца і не ведаў, падыходзіла яна яшчэ раз да акна ці не. Разважаючы пра гэта, я ўсё больш нерваваўся і не знаходзіў сабе месца. Магчыма, у гэты самы момант яна назірала за кожным маім рухам, і мне было невыносна ведаць, што за мною сочаць. Я трымаўся як мага больш выпрастаным і шоў не спыняючыся, ногі мае дрыжалі, хада зрабілася няўпэўненай — менавіта таму, што я хацеў ісці як мага больш зграбна. Імкнучыся здавацца спакойным і абыхавым, я недарэчна размахваў рукамі, сплёўваў і высока задзіраў нос, але дарэмна. Я ўвесь час адчуваў дапытлівы позірк у сябе за спінаю, і па целе маім прабягаў халадок. Нарэшце я схваўся ў бакавой вулачцы, адкуль накіраваўся на Пілестрэдэт, каб забраць свой аловак.

Атрымаць яго назад я здолеў без усялякіх цяжкасцяў. Ліхвар сам прынёс мне камізэльку і папрасіў мяне тут жа абшукіць яе; я знайшоў яшчэ некалькі закладных квітоў, сунуў іх у кішэню і падзякаваў ветліваму гаспадару за яго далікатнасць. Ён падабаўся мне ўсё больш і больш, і мне тут жа захацелася зрабіць на яго добрае ўражанне. Я падаўся да выхаду, але зноў вярнуўся да прылаўка, быццам забыўся на нешта, мне здавалася, што я абавязаны растлумачыць, паведаміць яму падрабязнасці, і я стаў ціхенька напяваць, каб забраць яго ўвагу. Потым я падняў аловак, які трымаў у руцэ.

— Мне і ў галаву не прыйшло б цягнуцца ў такую далеч па гэты няшчасны аловак, — сказаў я, — але тут іншая рэч, зусім асаблівы выпадак. Хоць гэты агрызак алоўка і мае мізэрны выгляд, дзякуючы яму я стаў тым, чым я ёсць, знайшоў, так бы мовіць, сваё месца ў жыцці...

Я змоўк. Гаспадар падышоў да самага прылаўка.

— Праўда? — сказаў ён і з цікаўнасцю паглядзеў на мяне.

— Гэтым алоўкам, — працягваў я спакойна, — напісана маё трохтомнае сачыненне пра філасофскае пазнанне. Няўжывы не чулі пра гэта?

І гаспадару падалося, што ён чуў імя, назву.

— Сапраўды, — сказаў я, — гэта мой твор! Таму не дзіўна, што я захацеў атрымаць назад гэты агрызак алоўка: ён мае для мяне занадта вялікую цану, ён для мяне ўсё роўна што маленькі чалавечак. Я вельмі ўдзячны яму за добрае стаўленне да мяне і не забуду гэтага, так, так, напраўду, не забуду, даю слова, такі ўжо я чалавек, а ён гэтага цалкам заслужыў. Да пабачэння.

Я пайшоў да дзвярэй з такім выглядам, нібы я ў гэтай хвілі мог кіраваць чалавечымі лёсамі. Ліхвяр два разы ветліва пакланіўся мне ўслед, а я зноўку павярнуўся да яго і прамовіў: «Да пабачэння!»

На сходах мне напаткалася жанчына з валізкаю. Бачачы маю самазадаваленую фізіяномію, яна нясмела саступіла ўбок, я ж інстынктыўна стаў мацаць у кішэні, каб даць ёй што-небудзь: нічога не знайшоўшы, я апусціў галаву і прайшоў міма. Крыху пазней я пачуў, як яна стукаецца да ліхвяра: на ягоных дзвярах былі сталёвыя краты, і я адразу пазнаў гук — так яны бразгочуць, калі па іх стукаюць сагнутымі пальцамі.

Сонца свяціла з паўднёвага боку, быў прыблізна поўдзень. Народу на вуліцах паболела, надышоў час праходак, і натоўпы людзей, раскланьваючыся, з усмешкамі на тварах, нібы тыя хвалі, каціліся па вуліцы Карла Юхана. Я расставіў локці ў бакі, увесь сцяўся ў камяк і праслізнуў паўз купку знаёмых, што стаялі непадалёк ад універсітэта і глядзелі на натоўп. Потым я пайшоў вуліцаю ўгару, у палацавы парк, дзе аддаўся глыбокаму роздуму.

Як жа весела і лёгка ўсе гэтыя праходжыя круцяць галовамі, якія светлыя іхнія думкі, як свабодна слізгаюць яны па жыцці, нібы па паркеце бальнай залы! Ні ў кога з іх я не бачу смутку ў вачах, на іх плячах не вісіць ніякага цяжару, у іх ціхамірных душах, здаецца, няма ані змрочнага клопату, ані ценю таемнай пакуты. А я блукаў сярод тых людзей, малады чалавек, які ледзьве пачаў жыць і які забыўся ўжо, што такое шчасце! Гэтая думка не пакідала мяне, і я адчуваў, што стаўся ахвяраю жажлівай несправядлівасці. Чаму ў апошнія месяцы мне жывецца гэтак невыносна цяжка? Маю неазмрочаную душу нібы падмянілі. Мяне ўсюды падпільноўвалі адно горкія расчараванні. Варта было мне прысесці на лаўку або зрабіць хоць крок, як на мяне адразу абвальваліся нейкія бязглуздыя і нікчэмныя недарэчна-

сці, яны ўрываліся ў мой унутраны свет, змушалі папросту марнаваць сілы. Сабака, які прабег побач, жоўтая ружа ў пятліцы якога-небудзь спадара маглі абудзіць ўва мне думкі і доўгі час займаць мяне. Што ж са мною здарылася? Няўжо ксты Боскія паказалі на мяне? Але чаму на мяне? Чаму не на якога-небудзь іншага чалавека, які жыве хай сабе ў Паўднёвай Амерыцы, калі ўжо на тое пайшло? Чым больш я думаў, тым больш неспасцігальным мне ўяўлялася, што менавіта я абраны Богам за аб'ект ягоных выпрабаванняў! І як жа дзіўна выглядала, што ва ўсім свеце ён знайшоў менавіта мяне — ёсць жа, прыкладам, гандляр кнігамі Паша альбо параходны агент Хэнехен.

Я ішоў далей, разважаючы пра гэта, і нічога не мог надумаць, я знаходзіў самыя важкія прэрэчанні супраць такога самавольства з боку Госпада, які змушае мяне расплачвацца за грахі ўсіх. Калі я знайшоў свабодную лаўку і сеў, гэтае пытанне ўсё яшчэ займала мяне і перашкаджала мне думаць пра штокольвечы іншае. З таго самага травеньскага дня, калі пачаліся мае ліхтугі, я адчуваў, як мною паступова авалодвае слабасць, я зрабіўся занадта млявым, страціў волю і мэтанакіраванасць, нібы зграя нейкіх дробных драпежнікаў ўсялілася ў маё цела і грызла яго знутры. А што, калі Бог папросту вырашыў мяне загубіць? Я ўстаў і пачаў хадзіць каля лаўкі.

У гэтай хвілі ўся мая істота была запоўненая нясцерпнымі мукамі, нават рукі пакутліва нылі, і я не ведаў, куды мне іх падзець. Да таго ж я нядаўна так добра пад'еў, што мне было моташна: я пераеў і вось, не знаходзячы сабе месца, няўцямна таптаўся каля лаўкі, людзі праслізгвалі паўз мяне, з'яўляліся і знікалі, нібы тыя здані. Нарэшце на маю лаўку селі двое мужчын, яны прыпалілі цыгары і сталі гучна размаўляць, я раззлаваўся і хацеў зрабіць ім заўвагу, але замест таго павярнуўся і пайшоў у другі канец парка, дзе знайшоў сабе пустую лаўку. Я зноўку сеў.

Думка пра Бога пачала зноў круціцца ў мяне ў галаве. Я быў перакананы, што з яго боку было ў найвышэйшай ступені недаравальна ўмешвацца кожнага разу, калі я спрабаваў знайсці працу, разбураць мае планы, хоць я прасіў адно толькі хлеба штодзённага. Я заўважыў, што варта мне пагаладаць некалькі дзён запар, як мой мозг пачынае нібы выцякаць з галавы, і яна

пусцее. Галава робіцца лёгкаю і як бы адсутнаю, я ўжо не адчуваю яе на плячах, і мне здаецца, што, калі я на каго-небудзь гляджу, вочы мае расплюшчваюцца да неверагоднасці шырока.

Я сядзеў на лаўцы і думаў пра гэта, усё больш наракаючы на Госпада за такія няспынныя пакуты. Калі ён, выпрабоўваючы мяне і ставячы на маім шляху перашкоду за перашкодаю, хоча гэтак наблізіць мяне да сябе, ачысціць маю душу, то я прагнуў бы яго запэўніць, што ён памыляецца. Я падняў вочы да неба, ледзь не плачучы ад абурэння, і раз і назаўсёды выказаў яму ўсё, каб зрабіць палёгку сваёй душы!

Згадалася тое, чаму мяне вучылі ў дзяцінстве, у вушах загучаў ціхі голас, які чытае Біблію, і я пачаў размаўляць сам з сабою, насмешліва нахіліўшы галаву ўбок. Навошта мне турбавацца пра тое, што мне есці і піць і што пачапіць на гэты мяшок з вантробамі, які завецца тленым целам? Хіба Айцец Нябесны не сілкуе мяне, як сілкуе птушак, і не аказаў мне асаблівай міласці, абраўшы за нікчэмнага раба свайго? Божыя ксты крануліся маіх нерваў, ледзь прыкметна парушыўшы лад у іх вузлах. А потым Госпад выцяг ксты свае — і вось на іх засталіся абрыўкі нітак і камячкі маіх нерваў. І таксама засталася зеўраць дзірка ад кстоў яго, кстоў Божых, а яшчэ — рана ў маім мозгу. Але, крануўшыся мяне кстамі правай рукі сваёй, Госпад пакінуў мяне і не чапаў больш, і не было мне ніякага зла. Ён адпусціў мяне з мірам, адпусціў з адкрытаю ранай. І не было мне ніякага зла ад Бога, бо ён — Госпад наш на векі вечныя...

Вецер данёс да мяне музыку і спевы студэнтаў, — значыць, ужо была трэцяя гадзіна. Я дастаў аловак і паперу, хацеў напісаць што-небудзь, і раптам з кішэні ў мяне выпала кніжачка з талонамі на галенне. Я палічыў талоны: іх заставалася шэсць.

— Дзякуй Богу! — міжволі выгукнуў я. — Яшчэ тыдзень-другі я магу галіцца ў цырульніка і мець прыстойны выгляд!

Гэтая маленькая знаходка адразу змусіла мяне акрыяць духам, я старанна разгладзіў талоны і схаваў кніжачку ў кішэню.

Але пісаць я не мог. Напісаў некалькі радкоў, а больш нічога не прыходзіла ў галаву, думкі мае былі недзе далёка, і я не мог засяродзіцца. Усё мяне адцягвала, даймала, з усіх бакоў падступалі новыя ўражанні. Мухі і маленькая заедзь садзіліся на паперу і перашкаджалі мне, я дзьмуў на іх, каб

прагнаць, дзьмуў з усяе моцы, але дарэмна. Гэтая жамяра мітусілася, круцілася, тулілася да паперы, упіралася так, што тонкія лапкігнуліся. Ад яе проста немагчыма было пазбавіцца. Яна заўсёды знойдзе, за што зачапіцца, яна шукае шурпатаці і няроўнасці на паперы і сядзіць да таго часу, аж пакуль ёй самой не захочацца паляцець прэч.

Пэўны час гэтыя маленькія крывасмокі займалі мяне, я закінуў нагу на нагу і даволі доўга назіраў за імі. А потым да мяне даляцелі гукі кларнета, і ад гэтага думкі мае скіраваліся ў іншы бок. Наракаючы на сябе, што ніяк не атрымліваецца напісаць артыкул, я сунуў паперу ў кішэню і адкінуўся на спінку лаўкі. У такія хвілі мая галава бывае гэтка ясная, што мяне наведваюць самыя цудоўныя думкі, і я, разважаючы, нізвання не стамляюся. Я сяджу, адкінуўшыся назад, пазіраю на свае грудзі, на ногі і бачу, як яны час ад часу кратаюцца суладна з ударамі майго пульсу. Я прыўзнямаю галаву, мяне ахоплівае нейкае дзівоснае, небывалае адчуванне, па маіх нервах прабягае нейкая дзіўная хваля, нібы трапяткі прамень святла раптоўна успыхнуў ува мне. Я гляджу на свае чаравікі і быццам сустракаюся са старым сябрам, быццам нейкая часцінка маёй істоты зноў вяртаецца да мяне, пачуццё яднання захліствае мне душу, вочы напаўняюцца слязьмі, і мае чаравікі нібы аддаюцца ўва мне ціхім званам. «Гэта слабіна! — сурова кажу я сам сабе і, сіцснўшы кулакі, паўтараю: — Слабіна».

І тут я пачаў смяцца з гэтых недарэчных пачуццяў; я наўмысна здэкаваўся з сябе; я прамаўляў цвёрдыя і разумныя словы, моцна прыжмурваючыся, каб прагнаць слёзы. І нібыта ніколі раней не бачыўшы сваіх чаравікаў, я пачаў прыглядацца, якія яны на выгляд, як яны мяняюцца пры кожным руху маёй ногі і якая ў іх форма, як пацерлася іхняя скура, і тут я бачу, што складкі і белаватыя швы надаюць ім своеасаблівы выраз, што ў іх як бы ёсць твар. Нейкая часцінка маёй істоты перайшла ў гэтыя чаравікі, ад іх на мяне ішоў подых нечага блізкага, нібы тое было маё ўласнае дыханне...

Я доўга аддаваўся гэтым адчуванням, — пэўна, што не менш за гадзіну. А потым прыйшоў і прысеў на другі канец лаўкі маленькі дзядок; сядваючы, ён цяжка ўздыхнуў і сказаў:

— Але ж-ж-ж, вось як яно ёсць!

Ледзьве толькі я пачуў яго голас, як у галаве ў мяне нібы ўзняўся віхор, я пакінуў чаравікі ў спакой, і мне нават здалося, што збянтэжаны настрой, якім я толькі што быў апанаваны, належаў да нечага даўняга, з тых часоў, мабыць, прайшоў год ці два, а цяпер ён памалу сцёрся ў маёй памяці. Я, зручна ўладкаваўшыся, глядзеў на старога.

Што мне было да гэтага маленькага чалавечка? Абсалютна нічога! Мяне турбавала толькі тое, што ў руцэ ён трымаў газету, стары нумар са старонкаю абвестак, і ў яе, відаць, было нешта загорнутае. Мною авалодала цікаўнасць, і я не мог адарваць вачэй ад газеты, у галаву мне прыйшла вар'яцкая думка, што гэта выдатная газета, абсалютна ўнікальная, мая цікаўнасць узрастала, і я пачаў соўгацца сюды-туды на лаўцы. Там маглі быць дакументы, небяспечныя паперы, выкрадзеныя з якога-небудзь архіва. І мне пачала мірсіцца патаемная задума, змова.

Дзядок сядзеў ціхенька і пра нешта думаў. Чаму ён не трымае газету як усе, а загарнуў яе так, што не відаць загалюўка? Што гэта за падкопы такія? Ён, відаць, нізавошта на свеце не хацеў выпусціць гэты скрутак з рук. Ён, мабыць, не наважваўся нават пакласці яго ў кішэню. Я гатовы быў даць адсячы сабе галаву, што гэта быў не просты скрутак.

Я глядзеў у паветра. Ужо само тое, што не было аніякае магчымасці пракрасціся ў гэтую таямніцу, да ачмурэння распальвала ўва мне цікаўнасць. Я шнарыў у кішэнях, хацеў прапанаваць што-небудзь гэтаму чалавеку, уступіць з ім у размову, намацаў кніжачку з талонамі, дастаў і тут жа зноў схваў яе. Раптам я асмялеў, паляпаў сябе па пустой бакавой кішэні і сказаў:

— Ці не магу я прапанаваць вам цыгарэту?

Вядома, дзякуй, але ж ён не курыць: давялося кінуць праз хваробу вачэй, ён амаль аслеп. Зрэшты, вялікі дзякуй!

— А ці даўно ў вас хворыя вочы? Напэўна, вам зусім нельга чытаць? Нават газет?

— На жаль, нават газет!

Дзядок павярнуўся да мяне. На яго хворых вачах былі відны бельмы, з гэтае прычыны вочы, здавалася, ашклянелі, пагляд з-пад белай павалокі быў непрыемны да агіды.

— Вы не тутэйшы? — спытаў ён.

— Але...

Няўжо ж ён не можа прачытаць нават назву газеты, што ў яго руках?

— З цяжкасцю...

Зрэшты, ён адразу зразумеў, што я не тутэйшы, здагадаўся з вымаўлення. Гэта так проста, бо ў яго вельмі тонкі слых. Начамі, калі ўсе спяць, ён нават дыханне ў суседнім пакоі чуе...

— Але я вось што хацеў спытаць: вы дзе жывяце?

Мне адразу ж захацелася зманіць. Я схлусіў міжволі, сказаў без намеру і задняе думкі:

— На плошчы Святога Улафа, дом два.

— Праўда?

А ён жа ведае на плошчы Святога Улафа кожны камень. Там ёсць фантан, некалькі ліхтароў, дрэвы, ён усё памятае...

— Каторы, вы казалі, нумар?

Я, змучаны дакучлівай думкай пра газету, вырашыў пакласці гэтаму канец і ўстаў. Таямніца абавязкова павінна была раскрыцца.

— Раз вам няможна чытаць газеты, навошта ж...

— Вы, здаецца, казалі, што жывяце ў доме нумар два? — працягваў ён, не заўважаючы майго хвалявання. — Свайго часу я ведаў усіх жыхароў у гэтым доме. Як завуць вашага гаспадара?

Каб адчапіцца ад яго, я сказаў першае, што прыйшло ў галаву: прозвішча прыдумаў тут жа, на месцы, каб гэты назола супакоіўся.

— Хапалаці, — сказаў я.

— Ну так, Хапалаці, — кіўнуў ён і дакладна паўтарыў гэтае цяжкое прозвішча.

Я са здзіўленнем глядзеў на яго: ён сядзеў з вельмі сур'ёзным выглядам, і твар у яго быў задумены. Не паспеў я вымавіць гэтае дурнаватае прозвішча, якое раптоўна прыйшло мне ў галаву, як чалавек асвойтаўся з ім і зрабіў выгляд, што чуў яго раней. Між тым, ён паклаў свой скрутак на лаўку, і я адчуваў, як хваля цікаўнасці захліствае мяне. Я заўважыў, што на газеце былі дзве тлустыя плямы.

— А ваш гаспадар не мараход? — спытаў дзядок, і ў голасе яго не было і ценю кпіны. — Мне памятаецца, нібыта ён матрос!

— Матрос? Прабачце, але, пэўна, вы ведаеце яго брата, а гэты — гандлёвы агент, Ю. А. Хапалаці.

Я думаў на гэтым скончыць размову, але дзядок ахвотна верыў ва ўсё.

— Я чуў, нібыта ён спраўны чалавек? — працягваў ён свае асцярожлівыя роспыты.

— Тое праўда. Кемлівы спадар, выдатны дзялок, — адказаў я. — Агент па продажы ўсялякага ўсяго: брусніцаў з Кітая, пер’я і пуху з Расіі, скуры, драўніны, чарніла...

— Ха-ха, чорт яго бяры! — жвава перапыніў мяне стары.

Гэта рабілася пацешным. Я захапіўся і прыдумляў адну хлусню за другою. Я зноў сеў, забыўся на газету, на таямнічыя паперы, пачаў гарачыцца і перабіваць суразмоўцу. Даверліваць гэтага маленькага дзядка абудзіла ўва мне нейкае ідыёцкае нахабства: мне нясцерпна хацелася патапіць яго ў хлусні, зламаць ягоны супраціў.

— А ці не даводзілася вам чуць пра электрычны малітоўнік, які вынайшаў Хапалаці?

— Электры... як вы казалі?

— Пра малітоўнік з электрычнымі літарамі, што свецяцца ў цемры! Гэта грандыёзная справа з абаротным капіталам на шмат мільёнаў крон: там працуюць уласныя ліцейні літараў, велізарная колькасць механікаў з вялікімі заробкамі... ці не семсот чалавек, як я чуў.

— А я што казаў... — ціха прамовіў стары.

І пасля гэтага ён змоўк, ён верыў кожнаму майму слову, не задумваючыся, і прытым не здзіўляўся. Гэта трохі расчаравала мяне: я спадзяваўся, што мае выдумкі адаб’юць у яго ўсялякую ахвоту яшчэ што-кольвечы казаць.

Я распачна прыдумаў чарговыя дзве байкі, увайшоў у азарт і шапнуў, што Хапалаці цэлыя дзевяць гадоў быў міністрам у Персіі.

— Вы, мабыць, і ўявіць сабе не можаце, што гэта значыць — быць міністрам у Персіі? — спытаў я. — Там міністр важнейшы, чым у нас кароль, гэта амаль усё роўна што султан, калі вы ведаеце, хто гэта такі. Але Хапалаці быў на вышыні і ані разу не схібіў.

І я расказаў пра Юлаялі, яго дачку, чараўніцу, прынцэсу, якая мела трыста рабыняў і спачывала на ложку з жоўтых ружаў; яна была найпрыгажэйшай істотаю, якую я калі-небудзь бачыў, — хай мяне Бог пакарае, — роўнай з ёю я не сустракаў у жыцці!

— Тое значыць, што яна была гэткая прыгожая? — разгублена запытаў стары, апусціўшы вочы.

— Прыгожая? Яна непараўнальная, панадліва салодкая! Вочы ядвабныя, рукі — нібы з бурштыну выштукавання!

Адзін позірк яе спакушаў, як пацалунак, і калі яна клікала мяне, яе голас, як струмень віна, п'яніў маю душу. Ды і чаму б ёй не быць гэткая пекнай? Ці ён мяркуе, што яна якая-небудзь пасыльная з касы або служыць у якім-небудзь пажарным ведамстве? Ды яна — проста нябесная істота, нешта казачнае.

— Ага, вядома, — прамовіў ён, крыху агаломшаны.

Яго спакой надакучыў мне, я быў усхваляваны сваім голасам і казаў зусім сур'эзна. Я не думаў больш пра скрадзеныя паперы, пра змову на карысьць якой-небудзь замежнай дзяржавы. Маленькі, пляскаты скрутак ляжаў паміж намі на лаўцы, але ў мяне ўжо не было аніякага жадання зазірнуць у яго і даведацца, што ў ім ляжыць. Я быў захоплены ўласнымі думкамі, перад вачыма ў мяне праносіліся дзівосныя вобразы, кроў ударыла мне ў галаву, і я смяяўся з усяе моцы.

А стары быццам збіраўся сыходзіць. Ён прыпыніўся і, каб не адразу скончыць размову, спытаў:

— Напэўна, у гэтага Хапалаці велізарныя багаці?

Як мог гэты сляпы агідны стары распараджацца чужым прозвішчам, якое я прыдумаў, — так, нібы яго можна было ўбачыць на кожнай шылдзе ў горадзе? Ён ані разу не запнуўся, не перакрывіў аніводнага гуку, прозвішча адбілася ў яго памяці і трывала ўкаранілася там. Я злаваўся і злаваўся на гэтага чалавека, якога нішто не магло збянтэжыць або выбіць з раўнавагі.

— Не ведаю, — адказаў я раптам. — Зусім не ведаю! Але хай будзе вам вядома, што клічуць яго Юхан Арэнт Хапалаці, калі меркаваць з ініцыялаў.

— Юхан Арэнт Хапалаці, — паўтарыў стары, крыху збянтэжыўшыся ад маёй запальчывасці. Потым ён змоўк.

— Вы б паглядзелі на яго жонку, — працягваў я, выйшаўшы з сябе. — Гэта такая таўстуха... Вы, мажліва, не верыце, што яна вельмі тоўстая?

Не, гэтага ён, вядома, не мог адмаўляць: у такога шаноўнага пана... чаму не?

На кожную маю выхадку стары адказваў лагодна і ціха, уважаваў словы, быццам баяўся сказаць лішнія і раззлаваць мяне.

— Што за д'ябал, вы, напэўна, думаеце, што я ўзяўся тлуміць вам галаву? — закрычаў я, губляючы кантроль над сабою. — Вы, пэўна, думаеце, што спадара па прозвішчы Халалаці і ў прыродзе няма? Першы раз у жыцці бачу такога ўпартага і зласлівага старога! Якая муха вас, пане, укусіла? Вы яшчэ, чаго добрага, палічылі мяне за жабрака, які надзеў святочную вопратку, а ў самога нават партабаку, поўнага цыгарэтаў, няма? Я не прывык да такога стаўлення да сябе, магу вас запэўніць, і, далібог, ні ад кога гэтага не пацярплю, хай вам будзе вядома!

Стары ўстаў з месца. Разявіўшы рот, ён моўчкі выслухоўваў мае тырады, потым схпіў свой скрутак з лаўкі і пашыбаваў амаль што падбегам, драбнюткамі старэчымі крокамі па дарожцы. Я ж усё сядзеў і глядзеў, як ён аддаляецца і спіна яго горбіцца ўсё больш і больш. Не ведаю, адкуль узялося гэтае ўражанне, але мне падалося, што я ніколі яшчэ не бачыў такой ганебнай, такой нікчэмнай спіны, і мне было зусім не сорамна, што я пры канцы гэтак аблаяў яго...

Ужо вечарэла, сонца заходзіла, на дрэвах ціхенька зашаматцела лісце, і нянькі, што сядзелі каля шаста канатаходцаў, ужо выпраўляліся з дзеткамі дадому. Я быў спакойны, у гуморы. Маё нядаўняе хваляванне памаленьку аціхала, я пачынаў расслабляцца, адчуваць млявасць, мне захацелася спаць, і хоць у той дзень я з'еў занадта шмат хлеба, наступствы гэтага ўжо амаль не адчуваліся. У найлепшым настроі я адкінуўся на спінку лаўкі і заплюшчыў вочы, спаць хацелася ўсё мацней, я вадзіў носам і зусім ужо быў заснуў, але тут вартаўнік паклаў мне руку на плячо і сказаў:

— Тут спаць нельга.

— Ага, вядома, — адказаў я і адразу ж падняўся.

І тут жа становішча маё зноў падалося мне зусім безнадзейным. Трэба было нешта зрабіць, нешта прыдумаць! Мне не ўдалося знайсці месца, рэкамендацыі, якія я паказваў, былі задаўненымі, і пад імі стаялі подпісы нікому не вядомых людзей, так што на іх спадзявацца не даводзілася, да таго ж я гэтулькі разоў за гэтае лета атрымліваў адмовы, што страціў

усякую ўпэўненасць у сабе. Але як бы там ні было, я не заплаціў свечасова за кватэру, і гэтыя грошы я павінен быў здабыць у кожным выпадку. Усё астатняе як-небудзь ды будзе.

Машынальна я зноў узяў у рукі аловак і паперу, сеў і напісаў на кожным беражку аркуша: «1848». Калі б хоць якая натхнёная думка прыйшла мне ў галаву ды падказала мне хоць адно слова! Бо раней не-не ды надараліся такія хвіліны, калі я без ніякай цяжкасці мог скласці доўгую рэч, проста бліскуча выдаць яе!

І вось я сяджу на лаўцы і ўсё малюю на паперы «1848»; я пішу гэты лік уздоўж і ўпоперак, на тысячу розных ладоў, і чакаю, ці не наведзе мяне выратавальнае натхненне. Плойма ўрыўкавых думаў тоўпіцца ў галаве, настрой сутоння наганяе сум, абуджае ўва мне сентыментальнасць. Восень ужо надышла, яна пачынае ўсё хіліць да сну, мужі і казуркі ўжо адчулі яе подых, у лістоце дрэў і на зямлі чуцён шоргат — гэта жыццё не хоча скарацца, яно неспакойнае, шумнае, няўрымслівае, яно ў сваім змаганні супраць памірання не шкадуе сілы. Усе паўзучыя істоты зноў высоўваюць жоўтыя галовы з імху, варушаць канцавінамі, абмацваюць зямлю доўгімі вусікамі, а потым раптам падаюць, перакульваючыся дагары лапкамі. Кожная былінка набывае асаблівае, непаўторнае адценне, адчуўшы подых першых халадоў, бледнаватыя сцяблінкі цягнуцца да сонца, апалае лісце шамаціць на зямлі, нібы тыя чарвячкі-шаўкапрады. Восеньская пара, карнавал тлення, крывава-чырвоныя пясцікі руж маюць колер хворага цела, палыхаюць цудоўна-знішчальным бляскам.

Я сам адчуваў сябе не раўнуючы як чарвяк, які гінуў сярод гэтага свету, гатовага пайсці ў спячку. Ахоплены неспасціжным страхам, я ўскочыў і вялікімі крокамі пачаў бегаць па дарожцы. «Не! — крыкнуў я і сціснуў кулак. — Так далей быць не можа!» І зноўку сеў, узяўся за аловак, вырашыў высліцца і напісаць артыкул. Я не меў права апускаць рукі: кошт платы за кватэру стаяў у мяне перад вачыма.

Павольна, вельмі павольна думкі мае прыходзілі да ладу. Я засяродзіўся і, не спяшаючыся, узважваючы кожнае слова, напісаў дзве ўступныя старонкі. Яны маглі быць уводзінамі да чаго заўгодна: да дарожных нататак або да палітычнага

агляду — як яно мне заманецца. Гэта быў выдатны пачатак і да таго, і да другога.

Потым я пачаў шукаць змястоўнага стрыжня — каго-небудзь ці што-небудзь, пра што варта было б напісаць, — але нічога такога не мог знайсці. Гэтыя марныя высілкі прывялі да таго, што мае думкі зноў пачалі блытацца, я адчуў, як мазгі адмаўляюцца працаваць, галава робіцца пустою, і вось я ўжо зноў зусім не адчуваю яе на плячах. Гэтую пустэчу, што зеўрала ў мяне ў галаве, я адчуваю ўсёю сваёю істотаю, мне здаецца, што ўвесь я выпетраны з галавы да ног.

— Божа, Божа ты мой! — выгукнуў я ў распачы, а потым усклікнуў яшчэ і яшчэ раз, не могучы вымавіць ні слова болей.

Вецер шамацеў лістотаю, насоўваліся хмары. Я пасядзеў яшчэ крыху, задуменна гледзячы на паперу, потым склаў яе і, не спяшаючыся, схаваў у кішэню. Зрабілася холадна, а ў мяне цяпер не было камізэлькі; я зашпіліў куртку да самага верху і засунуў рукі ў кішэні. Потым я ўстаў і пайшоў.

Хоць бы гэтым разам мне пашчасціла, толькі гэтым разам! Гаспадыня ўжо разы са два глядзела на мяне, моўчкі патрабуючы грошай, а я вымушаны быў, збянтэжана пакланіўшыся, праслізнуць міма. Больш я так не магу: калі яна зноў акіне мяне такім позіркам, я шчыра прызнаюся ва ўсім і адмоўлюся ад кватэры, бо ўсё роўна далей гэтак нельга.

Дайшоўшы да выхаду з парка, я зноў убачыў дзядка, які быў уцёк, напалоханы маёй раз'юшанасцю. Таямнічы скрутак быў разгорнуты і ляжаў каля яго на лаўцы: там была разнастайная ежа, і ён прагна паглынаў яе. Я хацеў падысці да яго і папрасіць прабачэння за свае паводзіны, але не здолеў — так агідна ён еў: маршчыністыя старэчыя пальцы, нібы дзесяць агідных кіпцюроў, уціналіся ў тоўстыя бутэрброды; мне зрабілася моташна, і я моўчкі прайшоў міма. Ён не пазнаў мяне: яго вочы слізганулі па мне, і на яго твары гэта аніяк не адбілася.

Я пайшоў далей.

Паводле сваёй звычкі, я спыняўся перад кожнаю вывешанай газетай, чытаў аб'явы з прапановамі працы і вельмі ўзрадаваўся, калі знайшоў адно месца, што магло б мне падысці: гандляр на Грэнланслерэт шукае рахункавода на двухгадзінную працу вечарамі, плата паводле дамовы. Я запісаў адрас

і ў думках падзякаваў Богу; я пагаджуся на самую нікчэмную плату, мне хопіць і пяцідзесяці эрэ; будзе дастаткова нават сарака; я згодны на любыя ўмовы.

Калі я вярнуўся дадому, на маім стале ляжала цыдулка ад гаспадыні, у якой яна патрабавала альбо выплаціць за пакой наперад, альбо вызваліць яго як мага хутчэй. Яна прасіла не злавацца: яна вымушаная гэтак рабіць. «З вялікай павагай, мадам Гунэрсэн».

Я напісаў ліст аптоваму гандляру Крысці на адрас: Грэнланслерэт, 31; паклаў допіс у канверт і кінуў у скрыню на рагу вуліцы. Потым я зноў падняўся да сябе, сеў у качалку і задумаўся; змрок між тым усё больш гусцеў. Цяжкая стомленасць адольвала мяне.

* * *

Назаўтра я прачнуўся рана. Калі я расплюшчыў вочы, было яшчэ зусім цёмна, і толькі праз пэўны час я пачуў, як унізе прабіла пяць. Я хацеў заснуць зноў, але сон не прыходзіў, я не мог нават задрамаць, тысячы розных думак лезлі мне ў галаву.

Раптам у мяне сфармулявалася некалькі добрых фраз, што падыходзяць для нарыса або фельетона: то была выдатная слоўная знаходка, якой мне яшчэ ніколі не ўдавалася зрабіць. Я ляжу, сам сабе паўтараю гэтыя словы і адчуваю, што яны проста цудоўныя! Неўзабаве за імі ідуць іншыя, я раптам зусім прачынаюся, устаю, хапаю са стала, што стаіць у нагах майго ложка, паперу і аловак. Ува мне быццам пачынае бруіць крыніца, адно слова цягне за сабой наступнае, усе яны звязна кладуцца на паперу, узнікае сюжэт, змяняюцца эпізоды, у галаве мільгаюць рэплікі і падзеі, я адчуваю сябе абсалютна шчаслівым. Як апантаны, я спісваю старонку за старонкай, не адрываючы алоўка ад паперы. Думкі прыходзяць так хутка, абвальваюцца на мяне з такой шчодрасцю, што я выпускаю мноства падрабязнасцяў, якія папросту не паспяваю запісаць, хоць імкнуся з усяе сілы. Я напоўнены гэтым, увесь захоплены тэмай, і кожнае слова, напісанае мною, нібы выліваецца само па сабе.

Гэта дзівосны стан доўжыцца, доўжыцца бясконца, і калі я нарэшце перапыняюся і адкладаю аловак, на маіх кале-